

СЛОВ'ЯНСЬКІ АВТОХТОННІ ІМЕНА В ЧЕСЬКИХ ПИСЕМНИХ ПАМ'ЯТКАХ XI–XIV СТОЛІТЬ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (46)

УДК 811.16»373.231»10/13»

DOI:10.24144/2663-6840/2021.2(46).174–180

Петрица Н. Слов'янські автохтонні імена в чеських писемних пам'ятках XI–XIV століть; кількість бібліографічних джерел – 16; мова українська.

Анотація. Пропонована стаття продовжує розробку проблем функціонування та розвитку чеської антропонімічної системи допрізвищового періоду. У статті проаналізовано засоби та способи ідентифікації особи людинності в Чеському королівстві протягом XI–XIV століть. Аналіз мовного матеріалу здійснено на основі писемних пам'яток офіційно-ділового стилю.

У статті досліджено автохтонні слов'янські імена, а саме: імена-композиції, відкомпозиції скорочення, імена-деапелативи. Частина композитів, зафіксована пам'ятками XI–XIV ст., успадкована чехами з епохи праслов'янської, а інші – утворені вже на чеському мовному ґрунті. Давні імена-композиції досліджено в контексті синопітичної схеми лексики Ю. Юркена. Автор теорії виділяє три семантичні групи основ, котрі в минулому вплинули на формування давньої антропонімії: а) душа, світ, світогляд; б) людина як розумна істота в) людина як суспільна істота.

Аналіз засвідчив, що на старочеському мовному ґрунті композити могли утворюватися дещо вільнішим способом, зокрема поєднанням семантично несполучуваних основ. Це явище виникло хронологічно пізніше, очевидно, коли наявна однолексемна антропонімічна система не задовольняла ідентифікаційні потреби суспільства. З точки зору семантики такі поєднання нелогічні, однак в антропонімах вони ставали асемантичними та виконували свою ідентифікаційну функцію (*Lstimír, Lutomír*).

Відкомпозиційні деривати – це структури пізнішого утворення порівняно з іменами-композиціями. Гіпокористичні імена утворювалися безафіксним способом із препозитивної частини композита (*Hual, Vitus*) або ж із допомогою суфіксів, які додавалися до препозитивної чи постпозитивної частини композита (*Budan, Budata, Budek, Buden, Budis*). Відкомпозиційні деривати та відапелативні імена містять чимало словотворчих формантів. Це свідчить про те, що індивідуалізація досягалася не лише відбором лексичних засобів, але й широкою гамою деривативних елементів. Найпродуктивнішими були суфікси *-a, -ec, -an, -ata, -ota, -ik, -on, -oš, -iš, -en, -ek* (*Preda, Prauez, Drugan, Borata, Dragota, Dedon, Dobros, Modlis, Tessen, Iarek*) та префікси *bez-, na-, ne-, po-, pře-, před-* (*Bezdrug, Nagrad, Nedamir, Nedan, Poztan, Preuoi, Predzlaus*).

Ключові слова: антропонімічна система, антропонім, слов'янські автохтонні імена, імена-композиції, відкомпозиційні скорочення, відапелативні імена, антропонімічна основа.

Постановка проблеми. Формування чеської антропонімічної системи відбувалося впродовж багатьох століть, має певні етапи свого становлення – від язичницьких імен аж до усталеної, кодифікованої сучасної дволексемної антропонімічної формули.

Чехи, як і решта слов'ян, успадкували антропосистему праслов'янської епохи. Дослідники переконані, що праслов'янська мова мала досить розвинений антропонімічний шар лексики. Однак етап творення нових імен тривав і в період становлення окремих слов'янських етносів. Без сумніву, в автохтонних іменах закладено духовну культуру, світосприйняття давніх слов'янських племен. Особливо цінним для ономастичних досліджень мовним матеріалом вважаємо найдавніші слов'янські власні назви особи, зафіксовані в чеських писемних пам'ятках XI–XIV століть. Пропонована стаття покликана описати апелативну основу, словотвір автохтонних слов'янських імен, визначити ідентифікаційні можливості цих імен, реконструювати зв'язок антропонімів з уявленнями давніх людей про навколишній світ.

Аналіз досліджень. Власні назви особи привертала увагу чеських дослідників ще з кінця XVIII ст. Дослідженню історичної антропонімії в XIX ст. присвячені студії Й. Добровського, Ф. Палацького, Я. Коллара, Г. Іречека, а на початку XX ст.

– Я. Гебауера, Ф. Черного, В. Флайшганса. Першою науковою розвідкою в галузі чеської історичної антропоніміки була колективна праця В. Давідека, В. Доскочила та Я. Свободи «*Česká jména osobní a rodová*», видана 1941 року. З другої половини XX ст. дослідження антропонімії характеризуються системністю, розширюється спектр ономастичних студій. Власні назви особи стають об'єктом наукових інтересів Я. Свободи, Й. Бенеша, Ф. Цуржина, Ф. Копечного, Я. Плескалової, В. Шмілауера, М. Кнапової, Д. Молданової. Дослідження Я. Свободи, Я. Плескалової відзначаються широтою діахронного підходу та значною кількістю антропонімічного матеріалу, залученого до аналізу. Фундаментальною працею з чеської історичної антропоніміки є «*Staročeská osobní jména a naše příjmení*» Я. Свободи. Учений описав та проаналізував старочеські антропоніми (зафіксовані в пам'ятках до XV ст.) із точки зору їх спільнослов'янського походження. Значний унесок у дослідження старочеських власних особових назв зробила Я. Плескалова. Її праці «*Tvoření nejstarších českých osobních jmen*» (1998) та «*Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010*» (2011) збагатили чеську історичну антропонімію докладним словотвірним аналізом найдавніших чеських імен.

Мета статті, завдання. Метою нашого дослі-

дження є визначення ідентифікаційного потенціалу давніх слов'янських однолексемних антропонімів, котрі до XIV ст. були доміантним засобом ідентифікації осіб у чеському соціумі. Досягнення цієї мети передбачає виконання таких завдань: 1. Увести в науковий обіг новий антропонімійний матеріал, зафіксований старочеськими пам'ятками XI–XIV ст. 2. Описати та охарактеризувати онімні та апеліативні ресурси автохтонних слов'янських імен. 3. Описати інвентар словотворчих формантів, із допомогою яких утворені давні слов'янські імена.

Методи та методика дослідження. Основними методами дослідження є описовий і його базові прийоми систематизації та інтерпретації мовних одиниць: внутрішньої – для встановлення синтагматичних та парадигматичних відношень між антропонімними одиницями і зовнішньої – культурно-історичної. У процесі систематизації та класифікації антропонімного матеріалу застосовуються також елементи статистичного методу, що дозволяють визначити продуктивність словотворчих формантів, динаміку поширення автохтонних слов'янських імен упродовж кількох століть.

Виклад основного матеріалу. Перші чеські писемні пам'ятки фіксують власні особові назви, що складаються з одного імені. У XI–XIII ст. однолексемний спосіб ідентифікації особи залишався визначальним, хоча на периферії антропонімійної системи вже були наявні складені особові назви.

Найчисельнішу групу однолексемних антропонімів у залучених до аналізу пам'ятках становлять автохтонні слов'янські імена. В XI ст. їх питома вага становить 92 % від загальної кількості однолексемних онімів, а в XIII ст. – 68,35 %. Уживання одного імені (чи то автохтонного слов'янського, чи християнського) в межах конкретного мовленнєвого узусу задовольняло потреби чеського соціуму. Цьому сприяв як відносно багатий репертуар автохтонних слов'янських імен, так і порівняно обмежене комунікативне середовище людей.

У сучасній слов'янській антропоніміці імена, які сягають праслов'янської доби, прийнято поділяти на три групи: 1) імена-композиції; 2) відкомполітні скорочення; 3) деапеліативи (Я. Свобода, С. Роспонд, М.О. Демчук, А.В. Суперанська та ін.). У досліджуваних нами пам'ятках ці антропоніми мають такі пропорції: імена-композиції, наприклад: *Břecislav*, *Svatopluk*, *Spytihněv*, *Soběslav* – становлять 36,3 %; відкомполітні скорочення, наприклад: *Božej*, *Borek*, *Čtyr*, *Jaroš*, *Mutyně*, *Radka*, *Svatava*, *Smil*, *Sudek*, *Václav* – 53 %; деапеліативи, наприклад: *Hrza*, *Hoda*, *Hovora*, *Hrivec*, *Krok*, *Mlada*, *Vracka*, *Straba*, *Teika*, *Tumna* – 10,7%.

1) Іменам-комполітатам у найдавнішій чеській антропонімії належить особливе місце. Виникнення та використання слов'янами комполітних імен припадає ще на праслов'янський період, а зародження таких імен бере свій початок ще в праіндоєвропейський період [Pleskalová 2008, с. 171].

Частина комполітів, зафіксованих пам'ятками XI–XIV ст., успадкована чехами з епохи праслов'янської єдності, а деякі утворені вже на

чеському мовному ґрунті. Особливість цих імен, на думку Я. Плєскалової, полягає в здатності надавати більше інформації про особу за допомогою двох антропооснов, на відміну від, наприклад, імен скорочених, а також у здатності виражати найрізноманітніші мотивації урочистого, піднесеного характеру [Pleskalová 2008, с. 171]. Саме тому, на думку дослідниці, їх носіями спочатку була переважно шляхта. С. Роспонд також схильний вважати, що імена-комполіти виконували соціально-елітарну функцію та були закріплені за іменним репертуаром певних княжих династій до XIII ст. [Роспонд 1965, с. 11].

Відомо, що в основі первісного світогляду домінував культ природи, матерії, а тому, називаючи дітей, слов'яни виражали віру в найрізноманітніші властивості, які набуває дитина під впливом отриманого імені [Фаріон 2000, с. 307]. Напевно, тому вибірковість у витворенні імен була не такою суворою щодо лексики чи словотвору антропооснов, як до їхньої семантики [Железняк 1998, с. 95]. У цьому контексті цікавою видається теорія Ю. Юркенаса. Досліджуючи балтійську та слов'янську антропонімію, вчений дійшов висновку, що в минулому існувала певна система одиниць, яка відіграла особливу роль у процесі формування індоєвропейських мов. Дослідник припускає, що в складі апеліативної лексики були основи, котрі характеризувалися підвищеною здатністю до антропонімізації [Юркенас 2003, с. 47].

Усі лексеми та виражені ними поняття стосувалися людини, її філософії та світосприйняття. Синоптична схема лексики, за Ю. Юркенасом, охоплює три великі семантичні групи основ, котрі вплинули на формування давньої антропонімії:

1. Душа. Світ. Світогляд: а) мислення, мовлення, знання; б) воля; в) релігія, міфологія; г) стосунок до Бога, істот, речей.

2. Людина як розумна істота: а) буття; б) стан; в) зміна стану (процес, рух); г) зв'язок, об'єднання.

3. Людина як суспільна істота: а) рід, плем'я, етнічна група; б) оборона, війна; в) влада, слава; г) сила, міць, багатство [Юркенас 2003, с. 49].

Враховуючи подану класифікацію, а також специфіку аналізованого нами матеріалу старочеської антропонімії XI–XIV ст., можна виділити найпродуктивніші компоненти чеських комполітів.

1. У групі «Душа. Світ. Світогляд» це основи: **chot-**: *Chothebor agaso regis* (1159 CDB-1, 193); **-bog-**: *Bohdal* (1091 CDB-1, 393), *Bogdan* (1088 CDB-1, 380), *Bohumil* (1088 CDB-1, 376), *Boguhual vilicus regisl* (1139 CDB-1, 409); *Boguslaus cum fratre Heinrico* (1197 CDB-1, 331); **-mysl-**: *Przemisl* (1201 CDB-2, 26); **svat-**: *Zuatobor* (1080 CDB-1, 87).

2. У групі «Людина як розумна істота» це основи: **dobr-**: *Dobrouest* (1208 CDB-2, 73), *Dobremil* (1180 CDB-1, 261), *Dobrogost* (1177 CDB-1, 246), *Dobromizl* (1182 CDB-1, 266); **lub-**: *Lubgost* (1088 CDB-1, 381); **-mil-**: *Bohumil* (1088 CDB-1, 376), *Milowan* (1046 CDB-1, 360), *Premil* (1088 CDB-1, 377), *Zezamil* (1046 CDB-1, 360), *Dlugomil* (1187 CDB-1, 440); **jar-**: *Jarozlaw* (1207 CDB-2, 56), *Jarogneu Satcensis* (1167

CDB-1, 412), *Jaromirum, filium Borivoy* (1132 CDB-1, 127); **-lut-**: *Lutobor* (1115 CDB-1, 401), *Lutognew* (1183 CDB-1, 271); **-gněv-**: *Jarognevi prefecti Satcensis* (1160 CDB-1, 196), *Mztigneu* (1148 CDB-1, 163), *Spitigneu filius ducis Boriwoy* (1148 CDB-1, 163), *Zbigneu* (1186 CDB-1, 434); **-dal-**: *Dalebor subpincerna* (1177 CDB-1, 247); **-rad-**: *Radoslaus*, (1193 CDB-1, 318), *Nerad* (1070 CDB-1, 365), *Otrad* (1088 CDB-1, 376), *Wsserad* (1046 CDB-1, 360).

3. У групі «Людина як суспільна істота» це основи: **-bor-**: *Bolebor* (1194 CDB-1, 446), *Ratibor* (1188 CDB-1, 204), *Boriwoy ducis* (1132 CDB-1, 405), *Cztibor*, (1185 CDB-1, 278), *Chothebor agaso regis* (1159 CDB-1, 193), *Zuatobor* (1080 CDB-1, 87); **-voj-**: *Boriwoy ducis* (1100 CDB-1, 105), *Bodiwoi* (1187 CDB-1, 440), *Budevoy* (1183 CDB-1, 422), *Platiwoy sutor* (1057 CDB-1, 57), *Rediwoy* (1183 CDB-1, 420); **-dom-**: *Domagost* (1088 CDB-1, 378), *Domabor* (1186 CDB-1, 431), *Domamiro* (1207 CDB-2, 55), *Domazlaum* (1145 CDB-1, 146); **-strez-**: *Ztrezimir* (1148 CDB-1, 163), *Ztrezivoy de Hlyztina* (1170 CDB-1, 224); **-vlast-**, *Wlastibor* (1201 CDB-2, 19); **-slav-**: *Bolezlao duci* (967 CDB-1, 342), *Brachizlao duce famoso* (1043 CDB-1, 351), *Gotezslav* (1177 CDB-1, 247), *Radozslav* (1091 CDB-1, 393), *Wladislao* (1183 CDB-1, 422), *Welizlao filius Petri* (1148 CDB-1, 163); **-čest-**: *Cztibor* (1185 CDB-1, 278); **-gost-**: *Milgost* (1188 CDB-1, 204) *Dobrogost* (1177 CDB-1, 247); **-bole-**: *Bolezlao duci* (967 CDB-1, 342), *Boleradus* (1071 CDB-1, 370); **-viac-**: *Vacemil* (1115 CDB-1, 1101); **-vše-**: *Vserad* (1046 CDB-1, 360); **-sobě-**: *Sobegherd* (1189 CDB-1, 297), *Zobezlai* (1146 CDB-1, 163); **-svě-**: *Zuebor* (1115 CDB-1, 401).

Однак треба мати на увазі, що частина цих основ, як зазначає Ю. Юркена, фіксується також у балтійських та германських мовах, що підтверджує їх індоєвропейську давність, зокрема *bar-* / *-bor-*, *baud-* / *-bud-*, *dab-* / *dobr-*, *darg-* / *drag-*, *liaub-* / *l'ub-*, *mil-* / *mil-*, *švit(r)-* / *svat-*, *vai-* / *-voj-*, *vis-* / *vše-* [Юркена 2003, с. 162–163]. Можна припустити, що побажання, закодоване в компресійній формі імен-комполітів, було пов'язане з відправленням язичницького ритуалу, який супроводжував надання імені дитині. В усякому разі, після прийняття чехами християнства таке побажання було, очевидно, вже виявом архаїки. На користь цього припущення свідчить і той факт, що на старочеському мовному ґрунті комполіти могли утворюватися дещо вільнішим способом. Про механічне поєднання деяких антропооснов у межах комполітів писав Я. Свобода: «Складні імена в досліджуваній нами період виникали шляхом поєднання та перекидання семантично непоєднуваних основ, зокрема механічно сполучені основи – *mirь-*, *-slavь-* ставали, по суті, антропоформантами» [Svoboda 1964, с. 58].

Пізніші дослідження словотвору давньої чеської антропонімії дали можливість стверджувати, що поєднання антропооснов у комполіти за певним правилом характерне для імен праслов'янського періоду [Šlosar 1994, с. 149], а вільніше їх поєднання спостерігається в старочеській антропонімії з XII ст. [Pleskalová 1998, с. 32–33]. На думку

Я. Плескалової, йдеться про специфічно онімне творення, котре розвинулося в рамках комполітів тоді, коли основокладання вже не задовольняло потреби однолексемної системи ідентифікації осіб [Pleskalová 2008, с. 172].

Із точки зору семантики такі поєднання нелогічні, однак в антропонімах вони ставали асемантичними та виконували свою ідентифікаційну функцію (*Lstimír*, *Lutomír*). На основі цього дослідниця виділяє дві групи комполітів: успадковані з праслов'янської мови (вони спиралися на апелитивні словотворчі типи *Dobrogost* – стч. *dobrohost*) та старочеські утворення, що виникли внаслідок поєднання основ без огляду на їх первісну семантику [Pleskalová 2000, с. 200].

2) **Відкомполітні скорочення.** На думку дослідників історичної антропонімії, відкомполітні деривати – це структури пізнішого утворення порівняно з іменами-комполітами. Важко не погодитись зі С.М. Пахомовою, яка вбачає причиною цього явища реакцію антропосистеми на існування внутрішньосімейного одноймення, притаманного язичницькому світогляду: «Однокореневі імена у межах однієї сім'ї супроводжувалися у слов'ян суфіксальною різноманітністю» [Пахомова 1998, с. 21]. Я. Плескалова переконана, що в умовах одноймення індивідуалізація особи вимагала достатньо багатого інвентаря формально різних антропонімів [Pleskalová 1998, с. 103].

Велика кількість деривативних суфіксів у складі антропонімів значно розширює ідентифікаційні можливості іменника, це явище характерне для слов'янських мов давнього періоду. Скорочення комполітів відбувалося кількома способами і, на глибоке переконання Я. Свободи, одноетапно, одночасно з приєднанням гіпокористичних та демінутивних суфіксів [Svoboda 1964, с. 106].

Відкомполітні деривати утворювалися шляхом:

а) творення гіпокористичної основи безафіксним способом із препозитивної частини комполіта: *Bogg castellanus de chladeschd* (1183 CDB-1, 270), *Hual* (1211 CDB-2, 89), *Vlad* (1177 CDB-1, 247), *Mir* (1177 CDB-1, 247), *Vitus abbas* (1080 CDB-1, 87). Однак у старочеській антропонімії безсуфіксні деривати менш поширені, ніж суфіксальні [Svoboda 1964, с. 107];

б) творення гіпокористичної основи з препозитивної чи постпозитивної частини комполіта з допомогою суфіксів: **-bog-**: *Bogussa* (1187 CDB-1, 440), *Boguta* (1180 CDB-1, 261); **-bor-**: *Bora* (1115 CDB-1, 398), *Borata* (1186 CDB-1, 431), *Borek* (1148 CDB-1, 161), *Borse* (1188 CDB-1, 204), *Boruta filius Wokonis* (1195 CDB-1, 446); **-bud-**: *Budan* (1186 CDB-1, 431), *Budata* (1148 CDB-1, 161), *Budek* (1194 CDB-1, 446), *Buden* (1186 CDB-1, 431), *Budis* (1194 CDB-1, 446); **-dobr-**: *Dobrach* (1167 CDB-1, 412), *Dobrech* (1186 CDB-1, 433), *Dobrete* (1167 CDB-1, 413), *Dobrocek* (1132 CDB-1, 406), *Dobros* (1182 CDB-1, 266), *Dobrotag* (1148 CDB-1, 161); **-gost-**: (1177 CDB-1, 247), *Gostata* (1132 CDB-1, 406), *Gostic* (1182 CDB-1, 226), *Gozten* (1173 CDB-1, 237); **-jar-**:

Iarek presbyter (1197 CDB-1, 331), *Jaros* (1174 CDB-1, 239); **lut-**: *Lutek* (1213 CDB-2, 104), *Luton* (1148 CDB-1, 161), *Lutos* (1088 CDB-1, 385); **-mil-**: *Milic* (1197 CDB-1, 331), *Milik* (1115 CDB-1, 395), *Milk* (1173 CDB-1, 237), *Milon* (1115 CDB-1, 395), *Milota* (1115 CDB-1, 399); **modl-**: *Modlata* (1185 CDB-1, 425), *Modlis cum uxore et filia*, *Milohna* (1132 CDB-1, 130); **-rad-**: *Radac* (1148 CDB-1, 161), *Radata* (1132 CDB-1, 130), *Radek custos* (1057 CDB-1, 58), *Radoma* (1115 CDB-1, 401), *Radosta* (1182 CDB-1, 226), *Radon de Breza* (1182 CDB-1, 226); **-slav-**: *Slawa cum filio Branis* (1148 CDB-1, 163), *Zlauik* (1115 CDB-1, 398), *Slauata* (1185 CDB-1, 278), *Slauko* (1188 CDB-1, 294), *Slauon archydiaconus* (1183 CDB-1, 425).

З огляду на те, що значна кількість композитних основ могли вживатися як у препозиції, так і в постпозиції, іноді важко визначити, з котрого саме компонента композита утворилося скорочене ім'я. Наприклад, в іменах *Budan*, *Budata*, *Budek*, *Buden*, *Budis*, *Budka* основа **-bud-** могла походити від першого компонента імені *Budivoj* або ж від другої частини імені *Chotěbud* [Svoboda 1964, с. 108].

Іншою проблемою в цьому контексті може бути розмежування формально однакових основ відкомполітичних дериватів та відапеліативних антропонімів. Сумнівними випадками є, наприклад, імена *Iarek*, *Jaros*, що могли утворитися або шляхом усічення постпозитивної частини композитів *Jarozlaus*, *Jaromirum*, *Jarogneo* та подальшої суфіксації, або від апеліативів *ярь* «весняний» [Трійняк 2005, с. 419], пор. чес. *jaro* «весна», чи від ст.-слов. *яръ* «ярый, гнівний» [Юркенас 2003, с. 64]. Аналогічно імена *Dobrach*, *Dobros* асоціюються з композитами *Dobromizl*, *Dobrogost*, *Dobremil*, а також із загальноживим словом *добро*, *добрий*.

На думку М.Л. Худаши, факти звукового збігу скорочених відкомполітичних імен з відапеліативними – явище закономірне, адже основи імен-комполітичних також походять від апеліативів [Худаш 1990, с. 36]. Ю. Юркенас стверджує, що формальна тождність окремих одиниць, котрі виникли на базі різних апеліативів, як правило, призводить до процесу конвергенції [Юркенас 2003, с. 155–156]. У результаті онімізації таких назв втрачається все те, що слугувало ознакою їх розмежування, тобто семантичні компоненти. Подібні процеси стають причиною зближення та злиття назв в одне ім'я.

Експресивне забарвлення відкомполітичних скорочень визначали демінутивні, гіпокористичні та пейоративні суфікси. Такий експресивно забарвлений антропонім, на нашу думку, характеризувався вищим ступенем індивідуалізації. Саме тому скорочені імена поповнювали активний репертуар давніх чеських антропонімів і в XI–XV ст. уживалися: після повного імені для розрізнення тезків; як самостійна назва в документах адміністративного характеру, а з XIV ст. як додаткова назва поряд з особовим іменем [Pleskalová 2000, с. 43].

3) Дослідники вважають, що деапеліативні імена виникали внаслідок онімізації або, частіше, шляхом перенесення апеліативного означення певного поняття на особу на основі їх взаємних ме-

тафоричних або метонімічних зв'язків: *Leb* (1088 CDB-1, 376), *Wlk* (1088 CDB-1, 383), *Drugan* (1148 CDB-1, 161), *Drugos* (1208 CDB-2, 73), *Bratrata* (1186 CDB-1, 426), *Bratrohna* (1100 CDB-1, 105), *Bratron* (1211 CDB-2, 89), *Chusna* (1187 CDB-1, 440), *Cozel* (1088 CDB-1, 382), *Crasota* (1211 CDB-2, 89), *Duda* (1088 CDB-1, 384), *Dunay* (1186 CDB-1, 426), *Qasone* (1182 CDB-1, 266), *Quetata* (1115 CDB-1, 406), *Quetek cocus* (1057 CDB-1, 59), *Mrakota* (1196 CDB-1, 319), *Nadei abbatis de Trebeith* (1160 CDB-1, 196), *Odolen* (1193 CDB-1, 318), *Okresa* (1043 CDB-1, 351), *Ostrata* (1088 CDB-1, 379), *Ozrak* (1046 CDB-1, 360), *Pomnen* (1148 CDB-1, 161), *Pozden* (1182 CDB-1, 266), *Prauota* (1167 CDB-1, 413), *Prestan* (1115 CDB-1, 401), *Prudota* (1115 CDB-1, 396). С. Роспанд відносив їх до неелітарного шару імен з «прізвиськовою» функцією [Роспанд 1965, с. 11]. Проте семантика їх основ часто натякає на зв'язки з дохристиянським культом ініціації. Цим обрядом юнака вводили в родові об'єднання, він ставав повноправним членом роду та діставав нове ім'я, закодоване в складному. А іменем, котрого позбавлявся юнак під час обряду ініціації, було саме відапеліативне наймення [Медвідь-Пахомова 2003, с. 34]. Слушно зауважує І.М. Железняк, що в «давніх особових назвах зливався воедино образ даної людини й образ, закодований у слові. Вони повинні були бути ідентичні» [Железняк 1998, с. 95]. Не важко помітити, що деапеліативні імена *Crasota*, *Quetek*, *Prestan*, *Pozden* містять закодовані побажання, характеристики. Вони, по суті, стали застиглою словесною пам'яттю світовідчуження давніх слов'ян [Pleskalová 2008, с. 307].

Відкомполітичні деривати та відапеліативні імена, зафіксовані в аналізованих пам'ятках, містять чимало словотворчих формантів. Це свідчить про те, що індивідуалізація досягалася не лише відбором лексичних засобів, але й широкою гамою деривативних елементів. У результаті ґрунтовного словотвірного аналізу давніх імен Я. Плескалова дійшла висновку, що в XI–XIII ст. для суфіксації імен використовувалося більш ніж 40 формантів [Pleskalová 1998, с. 101]. Серед досліджуваних антропонімів найвищою продуктивністю відзначалися такі суфікси:

-a: *Preda* (1197 CDB-1, 331), *Bora* (1115 CDB-1, 398), *Bosa* (1088 CDB-1, 376), *Buda* (1057 CDB-1, 59), *Diwa* (1194 CDB-1, 446), *Obida* (1115 CDB-1, 399), *Slawa cum filio Branis* (1148 CDB-1, 163), *Suda de Plizen* (1177 CDB-1, 247), *Zuda* (1195 CDB-1, 446), *Zusa* (1115 CDB-1, 398);

-ec: *Golez* (1186 CDB-1, 431), *Glupez* (1115 CDB-1, 398), *Gwalech arcidianus Pragensis* (1195 CDB-1, 323), *Prauez carpentarius* (1057 CDB-1, 58);

-an: *fabros Began* (1186 CDB-1, 431), *Budan* (1186 CDB-1, 431), *Bucan* (1046 CDB-1, 360), *Drugan* (1148 CDB-1, 161), *piscator Cakan* (1186 CDB-1, 429), *Crizan* (1186 CDB-1, 433), *Radowan* (1148 CDB-1, 157), *Kochan* (1193 CDB-1, 318), *Poztan* (1148 CDB-1, 161);

-ata: *Borata* (1186 CDB-1, 431), *Bosata* (1088 CDB-1, 379), *Bratarata* (1115 CDB-1, 395), *Budata*

(1148 CDB-1, 161), *Lubata* (1148 CDB-1, 161), *Cojata* (1185 CDB-1, 277), *Cstata Olomucensis castellanum* (1174 CDB-1, 239), *Gradata* (1148 CDB-1, 161), *Groznata camerarius* (1183 CDB-1, 270), *Hodata* (1115 CDB-1, 400), *Krzata* (1132 CDB-1, 406), *Lowata* (1186 CDB-1, 432), *Modlata* (1185 CDB-1, 425), *Ostrata* (1186 CDB-1, 437), *Radata* (1132 CDB-1, 130), *Sdata* (1186 CDB-1, 431);

-ota: *Berzota* (1186 CDB-1, 431), *Dragota* (1046 CDB-1, 360), *Milota filius Sdeslai* (1167 CDB-1, 415), *Mladota iudex* (1174 CDB-1, 239), *Mrakota* (1196 CDB-1, 319), *Prauota* (1167 CDB-1, 413), *Predota* (1187 CDB-1, 440), *Radota* (1186 CDB-1, 431), *Slugota* (1088 CDB-1, 376);

-ik: *Benic* (1197 CDB-1, 331), *Vertik* (1132 CDB-1, 406);

-on: *Berzon* (1182 CDB-1, 226), *Bratron* (1182 CDB-1, 266), *Luton* (1148 CDB-1, 161), *Milon* (1148 CDB-1, 161), *Dedon* (1148 CDB-1, 161), *Mladon* (1046 CDB-1, 360), *Radon* (1078 CDB-1, 375), *Slauon archydiaconus* (1183 CDB-1, 425), *Zlaton* (1057 CDB-1, 59);

-os: *Dobros*, (1182 CDB-1, 266), *Iaros subpin-cerna ducis Boemie* (1195 CDB-1, 446), *Ítros* (1088 CDB-1, 376), *Lutos* (1088 CDB-1, 385), *Miros* (1043 CDB-1, 351), *Perkos* (1175 CDB-1, 243), *Rados* (1132 CDB-1, 130), *Ranos vaccarium* (1186 CDB-1, 430);

-is: *Budis*, (1194 CDB-1, 446), *Diuis cubcamerarius* (1187 CDB-1, 440), *Grabis* (1192 CDB-1, 307), *Modlis* (1132 CDB-1, 130);

-ta / uta : *Baranta* (1186 CDB-1, 436), *Boguta*, (1180 CDB-1, 261) *Boruta filius Wokonis* (1195 CDB-1, 446);

-en: *Gosten* (1043 CDB-1, 351), *Kueten* (hlídač) (1088 CDB-1, 385), *Pozden* (1182 CDB-1, 266), *Tessen* (1115 CDB-1, 398);

-k/o: *Bosco* (1174 CDB-1, 239), *Hlavco custos* (1190 CDB-1, 298), *Slauko* (1188 CDB-1, 294), *Vitco filius Vitconis* (1197 CDB-1, 325);

-ek: *Borek* (1148 CDB-1, 161), *Vitek* (1188 CDB-1, 204), *Budek* (1194 CDB-1, 446), *Crinek* (1170 CDB-1, 224), *Celek sutor* (1148 CDB-1, 161), *Drisek* (1183 CDB-1, 271), *Groněk* (1185 CDB-1, 278), *Iarek* (1197 CDB-1, 331), *Mladek* (1043 CDB-1, 351), *Morek* (1169 CDB-1, 218), *Pacek* (1115 CDB-1, 395), *Quetek cocus* (1057 CDB-1, 59), *Racek* (1194 CDB-1, 446), *Smilek* (1178 CDB-1, 254), *Srinek* (1132 CDB-1, 130), *Vitek comes* (1185 CDB-1, 278), *Zutek* (1182 CDB-1, 226).

Окремої уваги заслуговують імена, утворені префіксальним способом. З точки зору словотвору в слов'янській ономастиці немає єдиної думки щодо їх класифікації. Деякі вчені розглядають їх як відкомполітні похідні (Т.Мареці). Я. Свобода аналізує такі імена в розділі «Комполіти», зауважуючи, що частина їх утворилася механічним поєднанням деяких комполітних основ з префіксами (*Nachval*, *Namisl*, *Navoj*) або зв усиченням комполітів (*Přislav* < *Při-by-slav*), а решта – шляхом антропонімізації апеллативів, утворених префіксальним способом (*Bezďek*, *Potěcha*, *Podiva*) [Svoboda 1964, с. 99–101].

У сучасному чеському словотворі розмежовують префіксальний спосіб творення та основоскла-

дання. Виходячи з цього, Я. Плескалова розрізняє синсемантичні антропоніми, утворені префіксацією (*synsémantická antroponyma*), та автосемантичні, тобто комполіти (*autosémantická antroponyma*) [Pleskalová 1998, с. 33].

Серед досліджуваних нами імен найбільшою продуктивністю відзначені префікси:

bez-: *Bezdrug* (1046 CDB-1, 360), *Bezded* (1182 CDB-1, 226);

na-: *Naglas* (1043 CDB-1, 351), *Nagrad* (1088 CDB-1, 376);

ne-: *Nedamir* (1186 CDB-1, 432), *Nechat* (1186 CDB-1, 434), *Nelepa* (1186 CDB-1, 431), *Nemir* (1186 CDB-1, 431), *Neostup* (1115 CDB-1, 395), *Neplah* (1209 CDB-2, 80), *Nevhlaz filius Radim* (1220 CDB-2, 193), *Nedan* (1088 CDB-1, 380), *Nerad* (1057 CDB-1, 59), *Nesul* (1046 CDB-1, 360);

o-: *Obida* (1115 CDB-1, 399);

ot-: *Otrad* (1185 CDB-1, 278);

po-: *Podoba* (1132 CDB-1, 406), *Podywa decanus* (1185 CDB-1, 278), *Pomnen*, (1148 CDB-1, 161), *Pozden* (1182 CDB-1, 266), *Poztan* (1148 CDB-1, 161);

pre-: *Premil* (1148 CDB-1, 161), *Premysl* (1185 CDB-1, 282), *Prestan* (1115 CDB-1, 401), *Preuoi* (1174 CDB-1, 239);

pred-: *Predbor*, *castellanus de Zaslav* (1165 CDB-1, 208), *Predzlaus* (1186 CDB-1, 436), *Predwor* (1185 CDB-1, 277), *Predwoy villicus* (1219 CDB-2, 175).

Аналізований матеріал свідчить, що семантика префіксів модифікує первісне значення апеллатива чи антропооснови. Наявність префіксів у давніх слов'янських антропонімах, очевидно, мотивована бажанням висловити в імені закодований образ. Як правило, префікс *ne-* заперечує властивість, виражену в основі слова, а *pře-* посилює інтенсивність ознаки, риси [Pleskalová 1994, с. 55–56]. На думку Я. Свободи, в таких іменах зосереджене бажання приховати істинний зміст імені та вберегти його носія від нещастя [Юркенас 2003, с. 103–104].

Висновки. В умовах одноймення індивідуалізація особи вимагала достатньо багатого інвентаря формально різних антропонімів. Індивідуалізація досягалася не лише відбором лексичних засобів, але й широкою гамою деривативних елементів. У XI–XIV ст. існував комплексний інвентар словотворчих формантів, котрий в умовах одноймення забезпечував наростаючі ідентифікаційні потреби суспільства. Серед досліджуваних антропонімів найвищою продуктивністю відзначалися такі суфікси *-a*, *-ec*, *-an*, *-ata*, *-ota*, *-ik*, *-on*, *-oš*, *-iš*, *-en*, *-ek* (*Preda*, *Prauez*, *Drugan*, *Borata*, *Dragota*, *Dedon*, *Dobros*, *Modlis*, *Tessen*, *Iarek*) та префікси *bez-*, *na-*, *ne-*, *po-*, *pře-*, *před-* (*Bezdrug*, *Nagrad*, *Nedamir*, *Nedan*, *Poztan*, *Preuoi*, *Predzlaus*). Про високу індивідуалізаційну здатність слов'янських імен свідчить їх активний ужиток із XIV століття у функції додаткових означень, а згодом і прізвищевих назв.

Література

1. Желєзняк І.М. Семантичні параметри слов'янських антропонімних етимонів. *Слов'янська ономастика: зб. наук. праць на честь 70-річчя проф. П.П. Чучки*. Ужгород, 1998. С. 95–105.
2. Желєзняк І.М. Світоглядний код слов'янської антропонімної лексики. *Актуальні питання антропоніміки: зб. матеріалів наукових читань пам'яті Ю.К. Редька*. Київ, 2005. С. 76–88.
3. Медвідь-Пахомова С.М. Екстралінгвальні фактори в контексті розвитку слов'янських антропосистем: навч. посібник. Ужгород, 2003. 72 с.
4. Пахомова С.М. Антропонімійні засоби вираження родинного зв'язку у слов'ян допрізвищевої епохи. *Науковий вісник УжДУ. Серія: Філологія*. Ужгород, 1998. Вип. 3. С. 20–22.
5. Роспонд С. Структура и классификация древневосточнославянских антропонимов (имена). *Вопросы языкознания*. 1965. № 3. С. 3–21.
6. Трійняк І.І. Словник українських імен [відп. ред. д.ф.н. І.М. Желєзняк]. Київ, 2005. 509 с.
7. Фаріон І.Д. Вплив християнства на український антропонімікон. *Християнство й українська мова: матеріали наук. конференції*. Київ, 2000. С. 302–313.
8. Худаш М.Л. Явище звукового збігу давніх слов'янських відкомполітичних скорочених особових власних імен або їх основ із загальноживаними словами. *Мовознавство*. 1990. № 6. С. 36–40.
9. Юркенас Ю. Основы балтийской и славянской антропонимики. Вильнюс. 2003. 196 с.
10. Pleskalová J. K některým mechanismům a zákonitostem při kompozici slovanských antroponym. *Slovianskie composita antroponymicne* / pod. red. S.Warchoła. Lublin: Wyd-wo UMCS, 2000. S. 199–203.
11. Pleskalová J. Nejstarší typu českých prefigovaných antroponym. *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*. 1994. A. 42. S.53–59.
12. Pleskalová J. O tzv. parasytemu. *Sborník prací filozofické fakulty Masarykovy univerzity*. 2000. Č. 48. S. 41–46.
13. Pleskalová J. Příspěvek k tvoření staročeských antroponym. *Varia Slavica: sborník příspěvků k 80. narozeninám R.Večerky*. Praha, 2008. S. 171–174.
14. Pleskalová J. Tvoření nejstarších českých osobních jmen. Brno, 1998. 158 s.
15. Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha, 1964. 317 s.
16. Šlosar D. Substantivní kompozita typu V-(K)-S v češtině. *Naše řeč*, 77. 1994. S.147–152.

References

1. Zheliezniak I.M. (1998) Semantichni parametry slovianskykh antroponymnykh etymoniv [Semantic parameters of Slavic anthroponymic etymologies]. *Slovianska onomastyka: zb. nauk. prats na chest 70-richchia prof. P.P. Chuchky*. Uzhhorod. S.95–105 [in Ukrainian].
2. Zheliezniak I.M. (2005) Svitohliadni kod slovianskoi antroponomnoi leksyky [Worldview code of Slavic anthroponymic vocabulary]. *Aktualni pytannia antroponomiky: zb. materialiv naukovykh chytan pamiati Yu.K.Redka*. Kyiv. S.76–88 [in Ukrainian].
3. Medvid-Pakhomova S.M. (2003) Ekstralinhvalni faktory v konteksti rozvytku slovianskykh antroposystem [Extralingual factors in the context of the development of Slavic anthroposystems]: navch. posibnyk. Uzhhorod. 72 s. [in Ukrainian].
4. Pakhomova S.M. (1998) Antroponomiini zasoby vyrzhennia rodynnoho zviatzku u slovan doprizvyshchevoi epokhy [Anthroponymic means of expressing family ties in the Slavs of the pre-surname epoch]. *Naukovyi visnyk UzhDU. Seria: Filolohiia*. Uzhhorod. Vyp. 3. S. 20–22 [in Ukrainian].
5. Rospond S. (1965) Struktura i klassifikatsiya drevnevostochnoslavjanskikh antroponomov (imena) [The structure and classification of Old Eastern Slavic anthroponyms (names)]. *Voprosy yazykoznaniiya*. № 3. С. 3–21 [in Russian].
6. Triiniak I.I. (2005) Slovyk ukrainskykh imen [Dictionary of Ukrainian names]. Kyiv. 509 c. [in Ukrainian].
7. Farion I.D. (2000) Vplyv khrystyanstva na ukrainskyi antroponomikon [The influence of Christianity on the Ukrainian anthroponymicon]. *Khrystyanstvo i ukrainska mova: materialy nauk. konferentsii*. Kyiv. S. 302–313 [in Ukrainian].
8. Khudash M.L. (1990) Yavyshche zvukovoho zbihu davnikh slovianskykh vidkompozytnykh skorochenykh osobovykh vlasnykh imen abo yikh osnov iz zahalnovzhyvanymy slovamy [The phenomenon of sound coincidence of ancient Slavic composite abbreviated personal proper names or their bases with commonly used words]. *Movoznavstvo*. № 6. S. 36–40 [in Ukrainian].
9. Yurkenas Yu. (2003) Osnovy baltiyskoy i slavyanskoy antroponomiky [Fundamentals of Baltic and Slavic anthroponymy]. Vilnyus. 196 c. [in Russian].
10. Pleskalová J. (2000) K některým mechanismům a zákonitostem při kompozici slovanských antroponym [On some mechanisms and laws in the composition of Slavic anthroponyms]. *Slovianskie composita antroponymicne* / pod. red. S.Warchoła. Lublin: Wyd-wo UMCS. S. 199–203 [in Czech].
11. Pleskalová J. (1994) Nejstarší typu českých prefigovaných antroponym [The oldest types of Czech prefixed anthroponyms]. *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*. A. 42. S. 53–59 [in Czech].
12. Pleskalová J. (2000) O tzv. parasytemu [About the so-called parasytem]. *Sborník prací filozofické*

fakulty Masarykovy univerzity. Č. 48. S. 41–46 [in Czech].

13. Pleskalová J. (2008) Příspěvek k tvoření staročeských antroponym [Contribution to the creation of Old Czech anthroponyms]. *Varia Slavica: sborník příspěvků k 80. narozeninám R. Večerky*. Praha. S. 171–174 [in Czech].

14. Pleskalová J. (1998) Tvoření nejstarších českých osobních jmen [Formation of the oldest Czech personal names]. Brno. 158 s. [in Czech].

15. Svoboda J. (1964) Staročeská osobní jména a naše příjmení [Old Czech personal names and our surname]. Praha. 317 s. [in Czech].

16. Šlosar D. (1994) Substantivní kompozita typu V-(K)-S v češtině [Noun composite of type V- (K) -S in Czech]. *Naše řeč*. Č. 77. S. 147–152 [in Czech].

Скорочення

1. CDB-1 – Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae edidit Hustavus Friedrich. Tomus I. Praegae, 1904–1907. 568 s.

2. CDB-2 – Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae edidit Hustavus Friedrich. Tomus I. Praegae, 1912. 574 s.

SLAVIC AUTOCHTHONOUS NAMES IN CZECH WRITING NOTES OF 11th – 14th CENTURIES

Abstract. The problems of functioning and development of the Czech anthroponymic system of the pre-surname period is being developed in the suggested article. The means and methods of identification of the population in the Czech kingdom during the 11th – 14th centuries are analysed. The analysis of the language material is carried out on the basis of written memorabilia of official business style. The autochthonous Slavic personal names, namely: composite names, composite derivatives, deapelatives are studied in the article. Some of the composites in writing recorded from the 11th – 14th centuries are inherited by the Czechs from the Proto-Slavic era, and others had been already formed on the Czech language ground. Ancient composite names have been studied in the context of Y. Yurkenas synoptic scheme. This theory identifies three semantic basis groups that influenced the formation of ancient anthroponymy in the past: a) soul, world, worldview; b) a man as a human being (homo sapiens) c) a man as a part of the society. It is indicated through the analysis that composites in the Old Czech language could be formed in a somewhat freer way, in particular by a combination of semantically incompatible bases. This phenomenon arose chronologically later, apparently when the existing one-lexem anthroponymic system did not meet the identification needs of society. From the point of view of semantics, such combinations are illogical, but in anthroponyms they became asemantic and performed their identification function (Lstimír, Lutomír).

Composite derivatives are structures of later formation, compared to composite names. Hypocoristic names were formed in a non-affixed way from the prepositional part of the composite (*Hual, Vitus*), or with the help of suffixes that were added to the prepositional or postpositive part of the composite (*Budan, Budata, Budek, Buden, Budis*). Composite derivatives and deapelatives contain many word-forming forms. This indicates that individualization was achieved not only by the selection of lexical items, but also by a wide range of derivative elements. The most productive were the suffixes *-a, -ec, -an, -ata, -ota, -ik, -on, -oš, -iš, -en, -ek* (*Preda, Prauez, Drugan, Borata, Dragota, Dedon, Dobros, Modlis, Tessen, Iarek*) and prefixes *bez, na-, ne-, po-, pře-, před-* (*Bezdrug, Nagrad, Nedamir, Nedan, Poztan, Preuoi, Predzlaus*).

Keywords: anthroponymic system, anthroponym, Old Slavic personal names, composite names, composite derivatives, deapelatives, anthroponymic basis.

© Петрица Н., 2021 р.

Наталія Петрица – кандидат філологічних наук, доцент кафедри словацької філології Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; natalia.petrice@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-1205-931X>

Natalia Petritysa – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Slovak Philology, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; natalia.petrice@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-1205-931X>